

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESDÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

DET SKULLE VEL ALDRIG VÆRE

“SÆLLANDSK”?¹

PORBJÖRG HELGADÓTTIR

Kære Britta

Da jeg forleden fik en e-mail om at du snart fyldte 60 år og at man pønsede på et festskrift til dig – helst med bidrag om noget østnordisk – tænkte jeg at det kunne jeg vist ikke være med til. Ordet østnordisk findes ikke engang i mit modersmål; i det mindste ikke hvis jeg slår op i de islandske ordbøger jeg har til rådighed. Og så er østnordisk ikke mit fag, hvis man kan sige det sådan. Men jeg tænkte at jeg da kunne kigge i ODS og se hvad der dér måtte stå om østnordisk. Og det lyder: **øst-nordisk**, *adj. (sprog.) som hører til den gruppe af sprog, der tales i det østlige Norden, sproggruppen østnordisk ɔ: fællesbenævnelse for svensk og dansk (mods. vestnordisk). Saaby. (Aarb.1872.209). Dahlerup. SprH.16. Sandfeld.S.²231 (ODS 27 sp. 1745).*

Af dette kan man se at ordet østnordisk tilhører det sprogvidenskabelige sprog. Den første litteraturhenvielse kunne jeg umiddelbart regne ud måtte være til en artikel i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*

¹ Nu går jeg ud fra at dette bliver et pænt og anstændigt festskrift så jeg undlader at skrive med store bogstaver det som man nok ville sige (med store bogstaver) på Island: Er þetta ekki bara einhver helvítis dönskusletta?

og *Historie*. Og ganske rigtigt. I årgang 1872 fandt jeg en artikel af Viggo Såby under overskriften: "Om sprogformen i de sællandske love." På side 209 står så bl. a. følgende: *iæc* – *æc* (*ac*). Modsætningen mellem *iæc* i E. og *jæj* i Nysællandsk på den ene side og *æc* (*ac*) i J., *æ*, *a* i Nyjysk på den anden side kan ifølge det ovenfor bemærkede ikke lade os i tvivl om, at *æc* og *ac* i V. ere jyskheder. Disse former, som rigtignok i det hele ere sjældne (Lyngby, A. T. s. 245) kunne ikke påvises i et eneste skrift af utvivlsom sællandsk herkomst. Ifølge Lyngby findes næppe heller i svensk skrift formen *ek* undtagen i "den noget apokryfiske Hednalag" (anførte afh. s. 246), medens omvendt det af Gislason Frp. s. 17 anførte *iak* er en ren undtagelse i norsk-islandsk litteratur (sammesteds s. 245 anm. 1). Modsætningen mellem den ubrudte og den brudte form af 1ste persons stedord er altså, som den ifølge Lyngby er et af de ældste, så også et af de fasteste skælnemærker mellem Vest- og Østnordisk, og Sællandsk slutter sig her afgjort til det sidste.²

Nu blev jeg med det samme distraheret af denne henvisning til Gislason og den enestående forekomst af *iak* i det norsk-islandske. Frp. måtte være Konráð Gislasons *Um frum-parta íslenzkrar túngu í fornöld* fra 1846, og helt rigtig på side 17 i den bog står: *fyrir ek (á gotn. ik) finnst jak* (sæ nu huart *iak scal hafa rað þín 655 Framm. XXIX á 7.6), ja g á sænsku*.

Men kan Konráð have ment at *iak* i denne tekst var svensk? Jeg blev helt hed om ørerne og det gav et sæt i mit vestnordiske hjerte. Hans henvisning kunne jeg se var til AM 655 XXIX 4°. Ifølge Kå-

² Her er nogle forkortelser som du selvfølgelig med det samme kan gennemskue og jeg derfor ikke vil komme nærmere ind på eftersom du er eksperten på dette område.

lund et fragment bestående af 4 blade med tekst fra *Alexanders saga* (*Alex*) og dateret af ham til ca. 1300 (Kålund 1894 65–66). I ONP's *Registre* kan man se at Jón Helgason har gjort fragmentet lidt ældre, eller fra ca. 1280 (*Registre* 495). Nu var jeg selvfølgelig spændt på at se om Finnur Jónsson havde brugt dette fragment i sin udgave af *Alex* og det havde han selvfølgelig, som varianttekst "C". Så måtte han da sige noget om fragmentet i sin indledning til udgaven. Det gør han da også på side ix–x og efter en kort beskrivelse af fragmentets tilstand siger han kort og godt: Dette engang prægtige hds. er uden tvivl islandsk (Finnur Jónsson *Alex* 1925 x). Jeg blev helt lettet. Men hvad så med dette svenske *iak*? Typisk for Finnur ikke at give sig tid til at beskæftige sig med sådan en banalitet. Herregud, et enkelt lille svensk *iak* i et pureislandsk håndskrift.

Jeg ned på Institutet for at kigge i Håndskriftbenyttelsesregisteret (uh, sikke et langt ord!) og dér fandt jeg en henvisning til en artikel af Ole Widding, "Håndskriftanalyser. Én eller flere skrivere", i *Opuscula* I 81–93. På siderne 82–84 behandler Ole AM 655 XXIX 4° og siger bl. a.: Den beskrivelse Finnur Jónsson giver af håndskriftet er overmåde knap; uden nærmere motivering hævder han, at håndskriftet uden tvivl er islandsk. Det kræver ikke stor fordybelse i håndskriftets ortografi at fastslå, at det skyldes to skrivere. Den ene, der kaldes hånd A, har skrevet blad 1–2r27, den anden, der kaldes hånd B, har skrevet fra 2r27–4v ... Stiller man de to skrivehænders vaner op imod hinanden er det ikke svært at karakterisere dem i forhold til hinanden. Hånd A har den islandske skrifters kendetegn, hånd B derimod er norsk eller norskpræget. Det er hos B at sprogformen *iak* for *ek* forekommer (Widding 1960 83). Nå, nu er dette *iak* altså ikke længere svensk men norsk, Gud ske lov!

Og nu begynder det at dæmre for mig. Hvordan var det egentlig da vi redigerede pronomenet *ek* til ONP 3? Var der ikke flere forekomster af formen *iak* end denne ene i *Alex*? Og jo, ganske vist. Slår man op på *ek* begynder artiklen således: **ek, jak** (ÓTOdd 111²⁵, var. *Alex* 139¹⁹: AM 655 XXIX 4° „C“, DN I ([c1370?]) 312², cf. Seip 1954 220–224) ... (ONP 3 sp. 816). Her stikker vi ikke noget under stollen. Formen *jak* har vi givet en fornem plads, simpelthen gjort den til sideform, og alle forekomster inden for vores periode opregnes. Herligt.

Jeg straks i Odds *Óláfs saga Tryggvasonar* (ÓTOdd), hvor Finnur Jónsson igen er udgiver. Formen *jak* befinder sig i hovedteksten, som Finnur har fra AM 310 4°, dateret ca 1250–1275, og som han kalder “A”. I indledningen til ÓTOdd siger Finnur bl. a. om “A”: hds. har været bundet sammen med AM 68 fol ... Da A er skrevet af en Nordmand – hvorom nedenfor – og da 68 er skrevet af en Islænder, må enten A have været i Island eller 68 i Norge. Det sidste bliver bevisligt ved de norskskrevne randbemærkninger, som 68 indeholder (Finnur Jónsson ÓTOdd 1932 iv). Finnur er igen kortfattet og sikker i sin sag. Håndskriftet er skrevet af en nordmand i Norge. Men, her har Stefán Karlsson senere kastet grus i maskineriet.

Stefán skrev en artikel i *Maal og Minne* 1978 under overskriften “Om norvagismer i islandske håndskrifter”. Der siger han bl. a. (her citeret fra hans festskrift *Stafkrókar* 2000): Som eksempler på håndskrifter, hvis skrivernationalitet har været omdiskuteret, kan vi nævne de to kongesagahåndskrifter AM 310 4to, Oddr Snorrasons saga om Óláfr Tryggvason, og AM 47 fol., Eirspennill. Lad os følge hovedtrækkene i diskussionen omkring det førstnævnte håndskrift (Stefán Karlsson 2000 179). Og så gennemgår Stefán udgiverhistorien. Udgiverne i *Fornmanna sögur* X 1835 anså håndskriftet sand-

synligvis skrevet i Norge. P. A. Munch i 1853 var helt sikker på at det var skrevet af en nordmand i Norge. Konráð Gíslason, som udgav håndskriftets sidste side, skrevet med en anden hånd end hovedteksten, i 1860, anså det skrevet på Island. P. Groth konkluderede i sin udgave i 1895 at håndskriftet nok var norsk, nærmere østlandsk. Finnur Jónsson mente som sagt i sin udgave fra 1932 at skriveren var norsk og at han skrev i Norge men efter et islandsk forlæg. Anne Holtsmark mente i sin faksimileudgave af håndskriftet fra 1974 at det kunne være skrevet i Bergen mellem 1230 og 1250. Stefán nævner også at de norske sprogforskere, Hægstad 1934 og Seip 1954 (tidligere 1938), har analyseret sproget i håndskriftet og er kommet frem til at det må være sydvestnorsk/østnorsk. Endelig omtaler Stefán en artikel af Ole Widding fra 1952 hvor Ole behandler dette håndskrift sammen med to helgensagafragmenter og hvor han kommer frem til den konklusion, at der evt. har været en norsk skrivervirksomhed på Island i sidste halvdel af det 13. århundrede og at de norske sprogformer i de håndskrifter han har under behandling dels må stamme fra skriveren og dels fra deres forlæg (sydøstnorsk?) (Stefán Karlsson 2000 179–181).

Stefán fører som bekendt tanken en tand videre og forestiller sig at de islandske skrivere endda har tillagt sig norvagiserende skriftsprog dels fordi det ansås for fint at efterligne norsk og dels fordi de skrev for det norske bogmarked. I det 14. århundrede bruger islandske diplomskrivere meget norvagismer og især dem som er tilknyttet bispestolene og klosteret på Þingeyrar (Stefán Karlsson 2000 184–185). Så ud fra Stefáns betragtninger kan både AM 655 XXIX 4° og AM 310 4° være skrevet på Island af en islandsk skriver efter et islandsk forlæg men med eksport til Norge for øje. Det kan vi islændinge godt lide!

Men så mangler vi det tredje eksempel på *jak* som vi henviser til i ek artiklen i *ONP* 3. Og det er fra det norske diplom *DN I* ([c1370?]) 312–313. Det er skrevet i Akershus i Oslo ca. 1370 og senderen af brevet er en dame ved navn Margareta. Og hvad for en Margareta kan det være? Det kan ikke være andre end den senere Margrete den første, dronning af Norge. Hun var den danske kong Valdemar den fjerdes og hans dronning Hedvigs yngste datter. Seks år gammel blev hun forlovet med den norske Håkon den sjette og kom til det norske kongeslot Akershus. I 1370 fødte Margrete sit første og eneste barn, drengen Oluf. Margrete var født i 1353 så i 1370 var hun 17 år. Nu har Margrete selvfølgelig ikke med egen hånd skrevet dette brev. Hun har haft en skriver og denne kunne f. eks. have været fra østegnen i Norge, en østlænding, som har været påvirket af sin egen udtale i sit skriftsprog. Men hun har vel dikteret hvad der skulle skrives og kunne *jak* ikke lige så godt genspejle hendes “sællandske” udtale? Se, nu er jeg ikke eksperten i det østnordiske, men hvad tror du? Jeg vil citere lige begyndelsen af brevet så du med egne øjne kan se sproget: Jdhir min aldrakærasta herra, helsar jak Margareta jnn-erligha med gudh, kungor iak ider at jak ma væll gud late mik thet sama till ider spøria, vita skulin j thet min kære herra, at jak ok mine thiænara liidhum stora noodh, vm mat oc dryk, swa at hwargæ iak ælla the fangom vara noodthorfft (*DN I* ([c1370?] 312)). Det lader ikke til at den unge dronning har det alt for godt eftersom hun må tigge sin kære husbond om mad og drikke.

Til allersidst kan jeg ikke lade være med at citere en vidunderlig fodnote i Viggo Såbys artikel som jeg henviste til i starten og som var årsagen til al den her foregående snak. Såby er fra den tid hvor man åbenbart i en videnskabelig artikel kunne tillade sig at være lidt poetisk og vidtløftig i sit sprog. Fodnoten kommer i forbindelse med

at han argumenterer for at jo ældre en afskrift er og dermed tættere på originalen desto mindre er den virkelige sprogforskel, og lyder således i sin helhed: Man træffer ofte den anskuelse, at sproget ved 1300 var i en "opløsningstilstand"; det gamle var i færd med at svinde, det ny endnu ikke trængt igennem. Men det er aldeles urigtigt. Den, der selv har sit stade i Nydansk og tager det andet udgangspunkt i "Oldnordisk", og som tilmed betragter Skånsk, Sællandsk og Jysk under et, kan det vel forekomme så. Men dette synspunkt er urigtigt. Lad os – om vi kunne – rykke de to yderpunkter nærmere sammen, f. eks. til en afstand af 100 år, og holde os til en bestemt sprogart, så ville vi finde en jævn overgang, men rigtignok – i hin det danske sprogs ungdomstid – bevægelsens puls nogle slag hurtigere end nu. Som den ungdommelige puls altid slår raskere end den ældre og den hæftighed er et udtryk for livets rastløse stræben henimod det endnu ikke nåede modenhedspunkt, hvor først en relativ ro er at finde, således ere sprogets raske bevægelser et udtryk for, at det endnu ikke har nået den modne manddomsalder, ti denne indtræder først, når det afsætter et fælles skriftsprog og vinder skikkelse i en litteratur, hvorved bevægelsen nødvendig sagtnes (Såby 1872 225).

Jeg håber, Britta, selvom du er ved at nå det "modenhedspunkt, hvor først en relativ ro er at finde", at din "ungdommelige puls" vil slå længe endnu. Og især i din beskæftigelse med det "sællandske". Hjertelig til lykke med fødselsdagen og mange gode år fremover.